

Makaleler (Tema)

KOLEKTİF BELLEK: İKİ FARKLI KÜLTÜR*

Jeffrey K. Olick**

Çeviren: Meral Güneşdoğmuş

Özet

Kolektif belleğin neresi kolektif? Kolektif bellekle ilgili iki farklı kavram birbiriyle yarışıyor; bunlardan biri toplumsal bir çerçevede yer alan bireysel belleklerin bir potada toplanmasını, diğeri ise kendine özgü toplumsal bir olguyu ifade eder. Ancak bu ikisi arasındaki fark konuyla ilgili yazına nadiren dâhil edilir. Bu makale kolektif belleğin bireysel ve toplumsal kavranışları arasındaki fark ve ilişki üzerine bir kuramsallaştırma çabasıdır. Bu anlayışlardan ilki nörolojik ve bilişsel faktörlerle birlikte psikolojik etkenleri dikkate almakta, ancak hem beyin haricindeki bellek teknolojilerini hem de bilişsel ve hatta nörolojik yolların kısmen içinde oluştuğu toplumsal süreçleri bir kenarda bırakmaktadır. İkincisi ise, kamusal ve kişisel belleğin toplumsal ve kültürel örüntüler haline gelme biçimlerine vurgu yapsa da, bunların kısmen psikolojik dinamiklerle meydana gelmesinin hangi yollarla mümkün olduğu konusunu göz ardı etmektedir. Bu makale travmatik olay örnekleri üzerinden giderek bireyselci ve kolektif yaklaşımlar arasındaki olası uzlaşmaya yeni ve çok-boyutlu bir strateji getirmeyi önermektedir.

COLLECTIVE MEMORY: THE TWO CULTURES***

Abstract

What is collective about collective memory? Two different concepts of collective memory compete—one refers to the aggregation of socially framed individual memories and one refers to collective phenomena sui generis—though the difference is rarely articulated in the literature. This article theorizes the differences and relations between individualist and collectivist understandings of collective memory. The

* Tüm yazışmaları yazarın şu adresine gönderiniz: Department of Sociology 324M Fayerweather Hall, Columbia University New York, 10027 ya da jko5@columbia.edu. Bu makale Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü'nün İsrail, Tel Aviv 1999 toplantısı ile Amerika Sosyoloji Derneği'nin Chicago Illionis Ağustos 1999 toplantısında sunulmuştur. Jan-Werner Mueller, Ina Muleer-Mack, Howard Schuman, Barry Schwartz, Charles Tilly, Robin Wagner-Pacifici ve Harrison White'a her türlü yardımlarından ötürü teşekkür ederim. Çalışmaları üzerine yaptığım analize verdiği cömert karşılık için Howard Schuman'a ayrıca müteşekkirim.

** Columbia Üniversitesi, USA.

*** Orijinal Metin: Olick, J. (1999). Collective Memory: The Two Cultures. *Sociological Theory*, 17 (3), 333-348. Makalenin Geliş Tarihi: 11/10/2014. Kabul Ediliş Tarihi: 15/11/2014.

former are open to psychological considerations, including neurological and cognitive factors, but neglect technologies of memory other than the brain and the ways in which cognitive and even neurological patterns are constituted in part by genuinely social processes. The latter emphasize the social and cultural patternings of public and personal memory, but neglect the ways in which those processes are constituted in part by psychological dynamics. This article advocates, through the example of traumatic events, a strategy of multidimensional rapprochement between individualist and collectivist approaches.

Kolektif belleğin siyaset ve toplum nezdinde önemli bir rolü olduğu iddia edilebilir. Bu tür iddialar akademide olduğu gibi siyasette de bu güne kadar sıklıkla dile getirildi. Vietnam Savaşı görüntülerinin Amerikan askerlik hizmetlerine desteği sınırlaması, Nazi dönemi hatıralarının Almanya'nın iç ve dış politikasını baskı altına alması, diktatörlük anılarının geçiş ve geçiş sonrası Doğu Avrupa ve Latin Amerika rejimlerindeki faaliyetleri şekillendirmesi ve Watergate'in yıllarca Washington'da daha sonra meydana gelen skandallarda referans alınması bu varsayımlara ilişkin sadece birkaç örnektir. Her ne kadar belleğe olan bu yoğun ilgimizin yaşadığımız dönemle ilişkili bir yanı bulunsa da; esas olarak, kolektif bellek terimi hâlihazırda sürmekte olan politik ve toplumsal dönüşümlerin güçlü bir sembolü haline gelmiş durumda. Oturmuş sistemler tarihsel bilincin yükselişiyle yüz yüze gelip, gittikçe artan ölçüde bir "pişmanlık siyaseti" sürdürmeye yönelirken, yeni rejimler seleflerinden kendilerine miras kalanlara bir "çözüm politikası" bulmanın yollarını arıyor.¹

Kaynağı her ne olursa olsun, kolektif bellek terimine yönelik ilgi ve bu terimin kullanımındaki artış, kavramın işaret ettiği farklı olgularla ilgilenen akademisyenler için belirli zorlukları beraberinde getiriyor. Yukarıda ifade edilen farklı savları–en azından bir kısmını–açıklamaya geçmeden önce bu terimin ne anlama geldiğini açıklamak gerekiyor. Bunu söylerken, kolektif belleği, deneysel olarak doğrulanabilen kapsamlı kanunlar bulup çıkarmak adına pozitivist bir anlayışıyla "operasyonel hale

getirmek” gerektiğini kastetmiyorum. Aksine, bu terimin bizi hangi olgular üzerinde duyarlı kılmaya çalıştığını ve bunun ne tür bir duyarlılık olduğunu belirlemek için kavramın gerçek değerini irdelememiz gerektiğini ifade ediyorum.²

Kolektif bellek kavramını eleştirenler, kolektif belleğin, politik gelenek ya da mit gibi daha kadim terimlerin zayıf bir ikamesi olduğu iddia ediyorlar. Örneğin, Gedi ve Elam (1996, s. 30), bu terimin kullanımını “eriyik bir kayalığa, ilk haline gelsin diye... zorla dahil olma çabasının sonucunda... ince başkalaşimleri kaçınılmaz olarak aşındırma” diye tarif ediyor. Diğer bazıları ise bireysel düzeydeki olgulara tekabül eden bir terimin (bellek) kolektif düzeyde benimsenmesinin yaratabileceği sıçramadan kaygı duyuyor. Sözelimi, Fentress ve Wichkam (1992, s. 1), “tuhaf biçimde, herhangi bir kişinin gerçek düşünme süreçlerinden koparılmış bir toplumsal bilinç kavramına” temkinle yaklaşıyorlar; bu kaygı terimin Durkheim geleneğinden köklendiği göz önüne alındığında pek de haksız sayılmaz. Diğer taraftan, Burke ise (1989, s. 98) “bu tür terimleri kullanmaktan geri durmamız halinde, bireylerin fikirlerinin dâhil oldukları gruplardan nasıl etkilendiklerini görememe tehlikesine düşeceğimizi” ileri sürüyor.

Bizim esas ilgilendiğimiz konu, kuşkusuz, terimin kendisi değil; bu tür bir adlandırmanın kavramsal ve ampirik çalışmalarımızı (genişleterek ya da kısıtlayarak) nasıl şekillendirdiğiyle ilgileniyoruz. “Kolektif bellek” kavramını kullanmanın anma, gelenek, mit ve benzeri terimlerle kıyaslandığında bize ne faydası ya da ne zararı var? Bireylerin belleklerinin, bağlı oldukları gruptan “etkilendiğini” söylemenin anlamı nedir? Düşünceler, nihaî olarak bireysel midir toplumsal mıdır, yoksa bu ikisinin bir karışımı mı? Yoksa toplumsal bellek çalışmaları bu tür ayrımların geçersizliğini mi ortaya koyuyor?

Kökler

Kolektif belleğin güncel kullanımının izleri *The Elementary Forms of Religious Life*'ta anma törenlerine geniş yer veren Emile Durkheim'a ve hem onun öğrencisi ve hem de alanında bir dönüm noktası olan 1925 tarihli *The Social Frameworks of Memory* kitabının yazarı olan Maurice Halbwachs'a kadar sürülebilir.³ Durkheim ile öğrencileri, kuşkusuz, ayrımları ve çatışmayı göz ardı eden bir organizmacılığa düşmeleri konusunda eleştirilmiştir. Esasında, Durkheim "Toplum"u büyük T ile yazmıştır ve çalışmasındaki kolektif temsiller kesinlikle kendi başlarına birer "şey"dirler. Halbwachs ise Durkheim'in "Toplum" kavramı yerine "gruplar"ı merkeze alarak daha ihtiyatlı bir tutum sergiledi ve sosyal farklılıklara işaret eder biçimde kolektif belleğin çoğulluğunu ortaya koydu (Cosser, 1992; Wood, 1994).

Ne var ki, Halbwach'ın kolektif bellek çalışmalarında, bireysel ve toplumsal arasında çözülmemiş bir gerilimin sürdüğünü düşünüyorum; bu da büyük oranda çalışmasında iki farklı karşı sava cevap verme kaygısından kaynaklanıyor. Durkheim'in felsefi eleştirisini kabul etmiş olan Halbwachs'a göre bellek üzerine çalışmak, daha önce Bergson ([1896] 1991) tarafından iddia edildiği gibi, öznel aklın nitelikleri üzerine düşünmekle ilgili değildir. Aksine bellek, zihinlerin hep bir arada, toplumla beraber nasıl işlediği ve işleyişin toplumsal düzenlemelerle birlikte nasıl şekillendiği ile ilgilidir. "İnsanların belleklerini edindikleri yer normal olarak toplumun içidir. Yine toplumla beraber hatırlar, anlar ve hatırladıklarını nereye konumlayacaklarına karar verirler." (Halbwachs, [1925] 1992, s. 38). Halbwachs, bireylerin, içinde buldukları grupların belirlediği bağlam dışında, tutarlı ve sürekli bir yolla hatırlamalarının mümkün olmadığını ileri sürer. Bununla ilgili vermektense en çok hoşlandığı örnek de çocukluk anılarına ilişkin kesinliğin mümkün olmamasıdır: Nihayetinde, hatırladıklarımızın

bireysel ve bağımsız mı, yoksa ailemizin bize verdiği ipuçları ve telkinlerin bir sonucu mu olduğunu söylemek çok zordur.

Bununla birlikte, Halbwachs bu savları kendiliğinden var olan bir toplumsal belleğe işaret etmek için değil, *toplumsal bellek çerçevelerini* analiz etmek için öne sürer. Bir başka yerde (1966) bireysel ve kolektif bellek arasındaki ayırmadan söz eder. Diğer yandan da, her ne kadar bu işi çoğunlukla birlikte yapsalar da, hatırlama edimini gerçekleştirenin yalnızca bireyler olduğunu hatırlatır. Bir gruba dâhil olmak bellekte tutulacak malzemeyi sunar ve bireyleri belirli olayları hatırlarken bazılarını unutmaya yönlendirir. Gruplar, bireylerin doğrudan “deneyimlemedikleri” olayların belleğini dahi üretebilirler. Bu yüzden Halbwachs, Bergson’un aşırı içsel öznelciliğine ve hatırlamanın en saf haliyle–hatta belki paradigmatik olarak da–bireysel bir eylem olduğuna dair yaygın görüşe karşı çıkar. Ama öte yandan da, her ne kadar sosyal çerçeveler ve kimlikle şekillendirilmiş olursa olsun, bireysel bellek kavramını da korumuş görünmektedir.

Halbwachs’ın büyük ölçüde Freud’a duyduğu tepkinin ve kolektif bellek ile tarih arasındaki ayrımı belirginleştirme girişiminin sonucunda, çok daha keskin biçimde kolektivist bir konum aldığı durumlar olmuştur. Halbwachs’ın entelektüel evreninde en önemli bellek kuramlarından birini sunan Freud, bireyin bilinçaltının tüm geçmiş deneyimlerin depolandığı yer olduğunu ileri sürmüştür. Freud’da hatırlamadan ziyade, unutma merkezdedir. Bastırma ya da “perde” hatıralarla ikame edilmesi yoluyla rahatsız edici hatıralara erişimi engelleyen unutmadır. Freud’un aksine, Halbwachs belleğin hiçbir şekilde tüm geçmiş deneyimlerin depolandığı yer olamayacağını ileri sürer. Zaman içinde bellek daha genel bir “imago”ya dönüşür ve bu “imago”nun korunması için de toplumsal bir çerçeveye oturması gerekir. Bu anlamıyla bellek,

kamusal olarak ulaşılabilir simge ve hikâyelerin–ve aynı zamanda sosyal depolama ve aktarma araçlarının–bir ürünü oldukları kadar bireylere de aittir. Dolayısıyla da, Halbwachs’a göre, “[belleği] beynimde ya da aklımın bir tek benim erişebileceğim herhangi bir köşesinde aramanın bir anlamı yoktur: [geçmiş] yalnızca dışsal olarak hatırlayabilirim ve içinde olduğum grup belli bir zaman diliminde bana hatırladıklarımı yapılandıracak araçları sunar. (Halbwachs, [1925] 1992, s. 38).⁴

Burası, Halbwach’ın toplumsal bellek kuramının kökten biçimde Durkheimcı olan bir noktasıdır; burada imagolar kendilerine özgü kolektif temsillerdir. Bireylerin hatırladıklarının grup üyelikleri ile belirlenmekle birlikte, Halbwachs yine de hatırlamanın kişilerin zihninde gerçekleştiğini ileri sürdüğü *The Social Frameworks of Memory*’de yürüttüğü tartışmaların aksine, *The Legendary Topography of the Holy Land* ve diğer bazı eserlerinde kamusal olarak erişilebilir semboller, ritueller ve [hatırlama] teknolojilerine odaklanmıştır.⁵ Daha Durkheimcı olan bu türden bir tartışma, Halbwachs’ın, “tarih” ve “kolektif bellek” arasındaki ayrımın kamusal ve özel ayrımında değil, geçmiş ve bugün ilişkisi üzerine kurulmuş olduğu fikrini destekler: tarih de kolektif bellek de kamusal olarak ulaşılabilir toplumsal gerçeklerdir. Dolayısıyla Halbwachs, birbiriyle dönüşümlü kullanılacak şekilde otobiyografik bellek, tarihsel bellek, tarih ve kolektif bellekten söz eder. Otobiyografik bellek, deneyim grup üyeliğimizle şekillenmiş olsa bile, kendi yaşadığımız olaylara ilişkin bellektir; tarihsel bellek ise bize sadece tarih kayıtlarından ulaşan bellektir.⁶ Tarih, artık organik bir ilişkimizin kalmadığı, yaşamımızda önemli bir yeri kalmamış bir geçmiş iken, kolektif bellek, kimliğimizi şekillendiren faal bir geçmiştir.

Bu bakımdan Halbwachs’ta “kolektif bellek” açık seçik birbirini tamamlamayan, birbirinden ayrı en az iki farklı olguya işaret eder: toplumsal olarak çerçevenilmiş

bireysel bellek ile anmaya yönelik (*commemorative*) kolektif temsiller ve bellek izleri (*mnemonic traces*). Bu mesele hakkında kimi yararlı öneriler yapmakla birlikte, sorun Halbwachs'ın bize bu olguların içerdiği kendine özgü yapıları ve bunlar arasındaki ilişkileri tanımlayan bütünlüklü bir paradigma sunmamasıdır. Bu bakımdan Halbwachs halâ bireysel ve toplumsal meseleleri birbirinden ayrı düzeylerde ele alan bir “on dokuzuncu yüzyıl” kuramcısıdır. Bu kadar ikili karşıtlığa dayanan bir dünya görüşünde, geriye bu bakış açılarından ya birini ya da diğerini seçmek kalıyor; yani, ya farklı “düzeyleri” bir araya getiren ya da aralarında geçiş sağlayan bir bir “*grand*” teori ortaya koyacağız ya da eldeki sorular karşısında kimi zaman üretken de olabilecek karman çorman bir iç-görü yığını üreteceğiz. Bana göre, Halbwachs kolektif bellek üzerine yaptığı etkileyici çalışmasında bu ikinci yolu seçmiş ve yine benim yorumuma göre, ulaştığı çözüm, her zaman çok memnuniyet verici olmasa da, o günden bu güne bu alanda etkisini sürdürüyor.

İki Kültür

Kolektif belleğin hem Halbwachs'a göre hem de genel anlamıyla ifade edeceği iki farklı olgunun ontolojik düzeyde birbirinden tümüyle farklı oluşu ve farklı epistemolojik ve metodolojik yaklaşımlar gerektirmesi bir sorundur. Toplumsal belleğin (kelimenin tam anlamıyla) bu kadar gelişigüzel kullanılışı ise tam da bu alanda açıklık olmamasından kaynaklanıyor.⁷ Kolektif bellek bireysel hatıraların toplamı, resmi anmalar, toplumsal semboller ve ortak kimlikleri kuran ve tam olarak somutlaştırılmamış niteliklerini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Kolektif belleğin hayâli anılarda, kişisel şahitliklerde, sözlü tarihte, gelenekte, mitte, üslupta, dilde, sanatta, popüler kültürde ve insan eliyle inşa edilmiş dünyada bulunduğu söylenmektedir. Tüm bunlara “kolektif bellek” denmesinin bize kazandırdığı ya da kaybettirdiği nedir? Sözgelimi, toplumsal bellek

çalışmaları alanındaki en namılı kişilerden biri olan Pierre Nora (1992) (Olick ve Robbins, 1998), Fransız toplumunda, kendi deyimiyle *lieux de mémoire* (bellek mekânları) olarak adlandırdığı tüm mekânları saptamaya girişir ve bu çalışmanın sonuçları da altı cildi bulur: Çalışma, “Vichy Rejimi”, “Sağ ve Sol”, “Zaman ve Mekânın Bölünmesi” “Ülke”, “Sokak İsimleri”, “Gastronomi”, “Bastille Günü”, “Joan of Arc” ve “Fransız Dili”ne dair maddeler içerir ve nelerin *lieu de mémoire* (bellek mekanları) olmadığı sorusuna cevap arar. Aynısı kolektif bellek için de söylenebilir; toplumsal eylem ve toplumsal üretim geçmişten devralınan yeterlilik ve malzemeyle gerçekleştiğinden, kolektif bellek belli kalıpların tekrarlanmasıyla kendiliğinden eş anlamlı hale gelir.

Ne var ki, popüler bir sınıflandırma yöntemine başvurup, kolektif bellek terimini sadece anma eylemlerine ve anmaya dönük üretimlere tekabül edecek şekilde kullansak bile, bireysel ve toplumsal süreçlerden birini seçme zorunluluğu meselesi çözüme ulaşmış olmaz ve mesele ayrıntılı biçimde incelenmemiş olur. Bu, işin içinde birbirinden tümüyle farklı iki kültür kavramının olmasından ileri geliyor. Bunlardan biri, kültürü insanların zihninde yer alan anlamların öznel bir sınıflandırması, diğeri ise toplumda nesnel hale gelmiş, kamusal olarak ulaşılabilir bir simgeler düzeni olarak görür. Bu iki anlayışın ikisi de farklı metodolojik yaklaşımlar kullanır ve farklı türden bilgiler üretir. Kolektif bellek teriminin neleri kapsadığını mümkün olan en açık haliyle kavrayabilmek için bu iki kültür kavramının nihaî anlamlarını nasıl kazandığını anlamamız gerekir. Örneğin, en başta da bahsettiğim gibi, belleğin siyasetteki rolü üzerinde öne sürülecek savlar temelde bu kolektif bellek olgusunu nasıl kavradığımıza, onun ne tür bir süreç ya da şey olduğuna dair düşündüklerimize bağlıdır.

Bu anlama çabasını sürdürürken, “politik kültür” kavramının anlamının bu yakınlarda epey tartışılmış olması nedeniyle şanslıyız. Esasında, kolektif bellek, politik kimlik ve faaliyetlerin kültürel oluşumu ile ilgili olduğu sürece, bunun üzerine yapılan akademik çalışmalar da, politik kültür araştırmaları alanının bir parçası olarak da görülebilir. Politik kültür terimi, belki de en çok, 1950 ve 1960’larda başlayan ve diğerlerinin yanı sıra en başta Gabriel Almond, Lucien Pye ve Sidney Verba’nın politik gelişmeler üzerine yaptığı bir dizi çalışmadan bilinir. Bu çalışmalarda terim, politik çıktılar karşısında psikolojik yönelim kalıplarının toplamına karşılık gelir (Almond ve Verba, 1963, 1980). Bu geleneğin belki de en ünlü çalışmasında Almond ve Verba (1963), demokratik politik kurumların oluşturulması ve devamlılığı için “yurttaşlık kültürü” olarak adlandırdıkları bir dizi öznel yönelimin gerekli olduğunu öne sürmüştür.

Dolayısıyla, bu gelenekten gelen politik kültür kuramcıları için kültür, kamusal olarak ulaşılabilir anlamlar ve simgelerden çok, destekleyici çevre (*nurturant environment*) anlamına gelir. Bu nedenle de, insanların kafasındaki sosyal kalıpların arkasında gizli kaynakları keşfetmek ve bir araya getirmek amacıyla başta anket olmak üzere çeşitli yöntemler geliştirip uygularlar. Bu çerçevede politik kültür analizi bir tür kolektif politik psikolojidir: Hem politik hem de ontolojik olarak bireyseldir ve insan zihninin kara kutusu kurumsal çıktılarının kaynağı olarak görülür. Politik kültür ve kamuoyu gibi benzer olgular bireylerin genel çerçeveye oturtulmuş tutum ve görüşlerinden fazlası değildir. Şüphesiz, makro toplumsal ve “nesnel” değişkenler bu tutumları etkiler ancak bu değişkenlerin hiçbir şekilde bütünüyle kendine özgü görülmemesi gerekir. Bu bakımdan, davranışsal (ve tümüyle gözlemsel) yöntemler politik psikolojiye “bilimsel” bir karşılık olarak sunuluyor olsa da, araştırma

sonuçlarının kültürel yapıların göstergeleri ya da kültürel yapının ta kendisi olarak yorumlanmasında ontoloji geniş yer tutar.

Son yıllarda, çoğunluğu Durkheimcı gelenekten gelen yorumlayıcı sosyal bilimciler politik kültür kavramını yeniden keşfettiler (Baker, 1990; Berezin, 1994; Brint, 1994; Hunt, 1984; Somers, 1995; Olick ve Levy, 1997). Hem yukarıda bahsettiğim politik kültür çalışmalarının hem de politikanın kültürel yönünü es geçen çeşitli araçsalci yaklaşımların aksine, yeni politik kültür analizleri kültürü öznel değer ve tutumlar olarak dar anlamıyla değil, tüm toplumsal durumların simgesel boyutu olarak geniş anlamıyla tanımlıyor. Burada kültürün öznelarası (ve hatta nesnel) olduğu düşünülür; buna göre kültür, sembolizm ve belirli yorum kalıplarına bürünür. Politik kültürün kolektif politik psikoloji ile ilişkisini reddeden yeni politik kültür kuramı, politikanın söylemsel yanlarını öne çıkarır ve sembolizm ile ve hak taleplerini çıkarların ve kimliğin yapı taşları olarak görür. Politik kültür bu yeniden kurgulanmış haliyle, politik söylemin sembolik olarak yapılandırılması, politik kültür analizi de bu söylemin kalıplarını ve mantığını anlamaya yönelik bir girişimdir. Bu yüzden de yalnızca anket çalışmalarıyla yoluyla kabataslak ölçülebilir; oysa kültürün başlı başına kendi şartları içinde irdelenmesi, gözlemlenmesi ve buna göre yorumlanması gerekir (Olick ve Levy, 1997). En azından, anket verileri ile politik kültür arasında ve farklı derlenip bir araya getirilmiş görüşler ile “kamuoyu” arasında ontolojik bir boşluk vardır.⁸

Toplu Bellek vs. Kolektif Bellek

Politik kültür kavramı ve bu kavramı inceleyen çalışmalarda kullanılacak en uygun stratejiler üzerinde dönen bu tartışmalar, bugünkü kolektif bellek meselesiyle de doğrudan ilgilidir. Her ne kadar farklı farklı yollardan kolektif bellek çalışmaları yürüten araştırmacılar bu sürtüşmenin içinde yer almamış olsa da, birbiriyle çatışan bu

iki kültür kavramı kolektif bellek üzerine yapılan çalışmaların çeşitliliğinin de nedenlerinden biridir. Paradigmatik olmayan, disiplinler ötesi (*transdisciplinary*) ve belirli bir merkeze oturmadan yürütülen kolektif bellek çalışmaları ile farklı tarihsel, coğrafi ve disiplinler bağlamlarda yürütülen çalışmalar benzer bağlamlardaki çalışmalardan büyük ölçüde bağımsız bir biçimde ilerlemektedir (Olick ve Robbins, 1998). Kolektif belleğe ilişkin kavramsal ve yöntemsel söylemin gelişimi bugüne kadar son derece sınırlı kalmıştır. Her ne kadar farklı bağlamlar içinden hayli faydalı görüşler geliştirilmiş olsa da, bunlar sistematik “bilimsel” bakış açısıyla ele alındığında karmakarışık ve verimsiz girişimler olmaktan öteye gidememiştir. Bu yüzden, bu makalenin bundan sonraki bölümünde, iki temel “kolektif bellek” kavramını kökten biçimde birbirinden ayırarak, bu ikisi arasındaki ilişkiyi üretken bir eksenle anlamaya çalışan ve meseleye girizgâh mahiyetinde bir tartışma yürüteceğim. Bunu yaparken de, ne birini diğerine yeğ tutacağım ne de farklılıklarını görmezden geleceğim.

Toplu Bellek

Kolektif belleği ilk tanımlama girişimleri bireysel ilkelere dayanmaktadır; buna göre, kolektif bellek, bir grubun üyelerinin bireysel hatıralarının toplamını ifade eder.⁹ Kuşkusuz, bu çalışmalar, bireysel hatıralar bir araya getirildiğinde, katılımcı bireylerin kendi eylemleri ya da bu hatıraları “derleyen” ve ölçen bilim insanlarının girişimleri sonucunda bireysel olarak hatırlananların kimi değişimlere uğradığını inkâr etmiyor. Ancak buradaki temel varsayım bireylerin merkezde yer aldığıdır: bunu tek başlarına ya da beraberce yapsalar da hatırlama işini sadece bireyler yapar ve kamusal olarak ulaşılabilir anımsatıcı (*commemorative*) simgeler ise ancak bir grup bireyin tepkisini çekebildiği ölçüde yorumlanmaya açıktır. Belleğin bu varoluş şekli, bir grupta hatıralarına başvuru yapan kişilere dair farklı değerlendirilmeler yapma ve bazı kişilerin

belleklerinin diğerlerinden daha çok ilgi gerektirdiği ihtimallerini de dışlamamaktadır. Ancak buradaki bazı araştırma stratejileri, ya teknik açısından demokratik (katılımcıların her birine aynı değeri veren anketler) ya da eşit biçimde yeniden dağıtılabılır niteliktedir (bunlar, çoğunlukla haklarından mahrum bırakılmış kişilerin yitirilen ya da görmezden gelinen hatıralarını geri kazanmayı hedefleyen sözlü tarih projeleri).¹⁰

Benim “toplu bellek” yaklaşımı olarak adlandıracağım bu bakış açısından nesnel birer simge ya da bireyleri aşan derin yapılar olarak ele alınan kolektif bellek, grup zihninin metafiziğine doğru kayma riski taşır. Bu açıdan bakıldığında, toplumsal çerçevelerin bireylerin hatıralarını şekillendirdiğinden şüphe yok; ancak sonuç olarak hatırlama eylemini gerçekleştiren yine de bireylerdir. Ortak semboller ile derin yapılar da ancak bireylerin (bu bireyler zaman zaman farklı grupların üyeleri olsalar da) bunları gerçek kılmasıyla ya da bunları hatıra nesnelere, sembolleri ya da “kendi yaşamlarından” yapılar olarak görmeleri sayesinde gerçek hale gelirler. Bireyin bakış açısından anımsatıcı (*commemorative*) nesnelere, sembolleri ya da yapıları “kendi ömürleri olan” şeyler olarak görmenin bir manâsı yoktur: kendi ömürleri olan ve yaşayan sadece insanlardır.

Toplu bellek yaklaşımının sağladığı yararlarından biri, işe muhtemel şeyleştirmeler ile kolektiviteler ve bunların temel nitelikleriyle başlayan politik tarafgirliklerin önüne geçebilmesidir. Birinci olarak, daha önce de değindiğim gibi, bir grup ya da toplumun [biricik, ç. n.] kolektif belleğini tanımlama çabaları, genellikle o grubun içinde bir alt grubun, özellikle de kültürel üretim araçlarına erişimi olanlar ya da görüşleri daha çok değer görenlerin belleğini tanımlama çabalarıdır. Bunun önüne geçmenin yollarından biri, toplumda birbirinden farklı yerlerde üretilen farklı türde kolektif bellekleri öne

çıkarak tek bir kolektif bellekten bahsetme eğilimine direnmekten geçer. Bu amaçla, konu üzerine çalışanlar “resmi” ve “yerel”, kamusal ve özel, tarihi ve folklorik bellek benzeri ayrımları çeşitlendirdiler (Schudson, 1992; Bodnar, 1992). Ne var ki, yerel belleğin sahiciliğinin karşısına tarihsel belleğin “hakiki”liğini ya da resmi tarihin her şeyden arındırılmış tek renkli dünyasını koyan sözlü tarih araştırmalarında da görüldüğü üzere, kolektif bellek yerine daha da inceltmiş kolektif kategoriler kullanmak tek başına yeni kategorileri şeyleştirme eğilimini ortadan kaldırmıyor. Ayrıca bu yaklaşım, makro düzeydeki şeyleştirmelerin önüne geçse bile, bunu ancak bireyi şeyleştirerek yapabiliyor. (Anket yönteminin varlığına peşinen inanılan demokratikliği meselesine daha önce değinmiştim; bunu aşağıda daha ayrıntılı olarak tartışacağım).

İkinci olarak, toplu bellek yaklaşımı, çalışma konusunu kategorik hale getirmektense daha çok varsayımsal kılan davranışsal bir tarafsızlık tutumu takınır. Bir diğer deyişle, toplu bellek yaklaşımı her zaman kolektif bir belleği olan bir kolektiviteyi varsayarak yola çıkmayabilir (gerçi çoğu zaman işe bununla başlarlar); bunun yerine, gündelik kolektif tasarımların ne ölçüde belirgin olduğunu ortaya koyan bir araştırma yürütebilir. Buna verilebilecek güzel örneklerden biri, 1970’ler Batı Almanya’ında gerçekleşmiştir (Schweigler, 1975). O dönemin Batı Almanya’ında dış politikanın temel motivasyonu, bölünme koşullarında Alman ulusunun kaderini bir kimlik olarak korumaktı. Ancak Romantik milliyetçi ideolojiye göre, Alman ulusal kimliğini doğanın kaçınılmaz bir gücü (özellikle Alman geleneği ulusu kan ve toprak bağlarına dayalı canlı bir varlık olarak görmekteydi) ve verili ele almak yerine, Şansöyle Willy Brandt’in hükümeti ulusal kimliğe dair öznel duyarlılıkları araştıran bir çalışma başlattı; acaba toplumun büyük bir kesimi Alman ulusu fikrine güçlü bir bağlılık duyuyor muydu? Bu

yaklaşım, Alman ulusuna aidiyeti her halükarda var olan, sürekli bir nitelik olarak ele almaktansa, ulusu kolektif iradenin (ya da daha doğru bir ifadeyle, toplu iradenin) bir ürünü olarak görüyordu. Bu tür bir kavramsallaştırma en azından belli çevrelerde, Alman kimliğinin temelinde keskin bir değişikliğe işaret ediyordu.

Kolektif belleğe olduğu kadar kolektif kimliğe de bu şekilde bakmak, isteyerek ya da istemeyerek belirli idelolojik sınıflandırmaların benimsenmesini engelliyor, özellikle de (milliyetçilik gibi) bireyler karşısında talepkâr olan ideolojilerin. Mannheimci bilgi sosyolojisi geleneğine dayanan benzer bir girişim de, kuşakları nesnel dönemlere göre değil, öznel olarak tanımlanmış yaş grupları olarak yeniden tanımlar: Bir kuşak, ancak belirli bir yaş grubu kendilerine dair bir cemaat algısı yaratan ortak bir tarihsel deneyimi paylaştıklarında var olur. Bu gelenekten Howard Schuman ve arkadaşları (Schuman ve Corning, 1999; Schuman, Belli ve Bischooping, 1997; Schuman ve Rieger, 1992; Schuman ve Scott, 1989) yaş gruplarının belirli tarihsel olaylara ilişkin algılarındaki farklılıkları ölçmek üzere farklı ulusal bağlamlarda çok sayıda anket çalışması yürütmüştür. Farklı dönemlerde doğmuş bireyler kendilerinden önce gerçekleşmiş olayları nasıl hatırlıyor ve değerlendiriyorlar? Cevap çoğunlukla kişilerin söz konusu olayı bizzat yaşayıp yaşamadıklarına ve eğer yaşamışlarsa o sırada kaç yaşında olduklarına göre değişiyor; tarihsel olaylar daha çok gelişme çağındaki insanların aklında yer tutuyor. Dolayısıyla, bu çalışmaya göre, tarihsel belleğin belirginleşmesi ve gelişmesi, büyük ölçüde (yukarıda tanımladığımız anlamda) bir kuşağa ait olmanın etkisiyle şekillenmektedir: kuşak ve bellek, toplumsal ya da kültürel yapının nesnel bazı özellikler nedeniyle değil, deneyimdeki ortaklıklar ve tarihsel olayların bireysel bellekte doğurduğu benzerliklerden dolayı birbirlerini karşılıklı

olarak kurarlar. Kuşak yapıları ne kadar nesnelleştirilirse nesnelleştirilsin, bireysel deneyimler bu yapının temel aracı olarak kalır.

Ayrıca toplu bellek yaklaşımı, ortak belleği bireylerin zihinlerine konumlandırması ve kolektif çıktıları bireysel süreçlerin bir toplamı olarak görmesinden dolayı, toplumsal belleğin ortaya çıkardığı şeylerdeki psikolojik ve hatta nörolojik etkenleri araştırma fikrine açıktır. Gerçi buradaki davranışsal yaklaşım–anket yöntemi ya da sözlü tarihçilerin sırf göz ardı edilmiş seslere yer vermesinden de görüleceği üzere–insan zihnini kara bir kutu olarak görür. Biçimden ziyade esasa ilişkin bir karşıtlıkla, bilişsel, davranışsal ve hatta fiziksel psikologlar (*physical psychology*) hem zihnin hem de beynin bireysel ve dolayısıyla, toplumsal bellek süreçlerindeki rolünün altını çizmişlerdir. Bu durumda, toplu bellek yaklaşımının belki de en büyük faydası, fiziksel, davranışsal ve sosyal bilimler arasında bir iletişim kurabilmenin kapılarını açmasıdır. Böylece, bir yanda nörolojik ve psikolojik bellek çalışmaları ile diğer yanda sosyolojik ve kültürel yaklaşımların görünüşte birbirleriyle olan uzaklığının bir adım ötesine geçme şansını elde edebiliriz.

Aslında, her biri ayrı ayrı devasa ve halâ da gelişme aşamasında olan fiziksel ve bilişsel bellek psikolojisine dair en ufak bir araştırma, bu ikisinin birbirleriyle potansiyel temaslarının dahi dair kışkırtıcı sonuçları olabileceğine işaret etmektedir. Birincisi, en fizikselci araştırma paradigmasıyla dahi–yani, hatırlamanın biyokimyasal, hücrel ve nörolojik yapısını inceleyen araştırmalar–sosyolojik ve politik bellek çalışmaları arasında bir ilişki olduğu apaçık ortada. Laboratuvar çalışmaları, söz gelimi, anımsama yeteneğinin ipuçları kadar (bir kelime dizisinin ezberlendiği testlerde, sorulan kelimedenden önce ya da sonra gelen kelime ipucu olarak verildiğinde, öznel testi çok daha doğru çözebiliyor), koşullara da bağlı olduğunu (olayın aslına benzer koşullar

yaratıldığında özne çok daha kolay ve doğru hatırlar) göstermiştir. Daniel Schachter (1996, s. 61) “açıkça hatırlamanın (*explicit remembering*) daima kod açılma ve yeniden erişim (*retrieval*) işlemleri arasındaki benzerlik ya da yakınlığa bağlı olduğunu” belirtiyor. Nörofizyolojistler bunun, beynin belleğin depolandığı bölgelerinde bulunan nöral ağların sempatik tetiklemesiyle ilgili olduğunu ileri sürmektedir.

Bunun yanı sıra, nörolojik çalışmalar, belleğin ileri bir tarihte toptan hatırlanacak tutarlı birimler olarak depolanan bölünmez bütünler olmadığı sonucuna da ulaşmıştır. Nöral ağlar “engram” (bir olayın sinir sisteminde bıraktığı psişik etki ya da izlenim, ç. n.) adı verilen küçük parçacıkları beynin farklı yerlerine yönlendirerek bunları farklı şekillerde depolar. Dolayısıyla hatırlama süreci, deneyimin asıl haliyle yeniden görünmesi ya da yeniden üretilmesi değil, “yeni” bir hatıranın devşirilmesidir. İnsanlar bir durumu eksiksiz, tüm yönleriyle kavramaz, kavradıkları tüm yönleri depolamaz ve depoladıkları her yönü hatırlamazlar. Schachter’e göre (1996, s. 71), “nöral bir ağ, bilgiyi mevcut çevrede ancak geçmişte depolanmış kalıplarla bir araya getirir ve nöral ağın hatırladığı şey de bu ikisinin bir karışımıdır... Hatırladığımızda, bir kalıbı belleğimizdeki en uygun eşleşmeyle tamamlarız, yoksa yaptığımız depolanmış bir resmin üzerine ışık tutmak değildir” .¹¹

Bilişsel psikologlar ise, zihni anlamaya yönelik çalışmalarında fizyolojik beyin araştırmalarından hayli önemli dersler çıkarmıştır. Anımsama yeteneği ipuçlarına ve koşullara sıkı sıkıya bağlı olduğundan, hatırlama da apaçık biçimde, kendileri de sürekli değişim içinde olan bir dizi bağlamsal etkene bağlıdır. Bilişsel psikologlar da, her ne kadar sosyolojik kavramları için içine sokmasalar da, araştırmalarını toplumsal değişkenlere açık hale getirmişlerdir. Bilişsel psikolog Ulrich Neisser (1982) benzer şekilde, doğal ortamların hatırlama üzerindeki biçimsel ve maddi etkilerini göz ardı

etmesinden dolayı, laboratuvarında yürütülen bellek çalışmalarını eleştirmiştir. Bu geleneği takip eden çalışmalar ise, ırk, sınıf gibi çok sayıda toplumsal değişkenin belirli tarihsel olayların bireylerce nasıl hatırlandığına etkilerini incelemişlerdir: İnsanlar belirli olayların ne kadar önemli olduğunu düşünürlerse, bu anları o kadar belirleyici nitelikte hatırlama eğiliminde olur. İnsanlar “flaş bellek” (*flashbulb memories*) dediğimiz bu hatırlama biçimini oluşturduklarında, deneyimi çevreleyen ayrıntıları daha iyi hatırlama eğiliminde olurlar. Söz gelimi, çoğu kişi (her zaman geçerli olmamakla birlikte) Başkan Kennedy’nin suikasta uğradığını duyduğu sırada etrafında bulunanlara dair belirli birçok detayı anımsamaktadır. Irk, sınıf gibi sosyal etkenler bireylerin deneyimlerini flaş bellek olarak birbirleriyle etkileşimli biçimde kodlama ve depolama olasılığını etkiliyor (Ayrıca Bkz. Pillemer, 1998).

Bu bakımdan belleğe yönelik bireyselci bir yaklaşımın, toplumsal belleğin ürettikleriyle ilgili çıkarımlar oluşturma potansiyeli çok yüksektir. Yine de, şimdiye kadar yapılan psikoloji çalışmalarının sorunlarından biri, anımsama yeteneğinin bağımlı değişken olarak ele alındığı çok sıkı belirlenmiş bir bağımlı değişken-bağımsız değişken formatıyla çalışmalarıdır. Bu nedenle de sosyal bağlamların kuramsallaştırılması yetersiz kalmaktadır. Ayrıca topluluktan alınan çıktılar çoğunlukla işleri bireysel davranışları açıklamaktan ibaret olan fiziksel ve bilişsel psikologların çalışma alanının dışında kalıyor. Üstelik beyin ve zihnin işleme biçimleri topluluktan edinilen bu çıktılar üzerinde de açık bir etkiye sahip. Irk ve sınıf, flaş belleği etkileyebiliyor ancak aynı zamanda, Schuman’ın nesil üzerine çalışmasında da işaret edildiği gibi, flaş bellek ve diğer bellek türlerinin belirgin grup kimliklerini etkilemesi de mümkün. Dahası, politik liderler gibi güçlü bireylerin son derece belirleyici eylemlerini büyük oranda belirleyen şey de tek başına bu kişilerin psikolojik süreçleri

değil. Ortak psikolojik eğilimler geniş bir grup insanın ortak deneyimlere yönelik tepkisini şekillendirebilir: Örneğin, kısmen nörolojik ve bilişsel örgütlenmeler üzerine temellenmiş olması muhtemel ve daha önce belgelenmiş bilişsel tutarlılık eğilimi, bunları aşmaya ve es geçmeye yönelik kimisi psikolojik, geri kalanı ise kültürel devasa bir kapasitemiz olmasına karşın, kimi kolektif eylemlerin akışlarını ya da belli politik programların çekiciliğini sınırlayabiliyor; üstelik bir yandan da, psikolojik temelleri olan analogik usavurma ve tipleştirme, insan gruplarının yeni durumlarını ortak biçimde nasıl yorumladıkları üzerinde son derece açık bir rol oynuyor.

Kolektif Bellek

Ne var ki, toplu bellek yaklaşımı karşısında kolektif bellek geleneği, saf psikolojik (bireysel ya da birleşik) yaklaşımın yetersizliklerini gösteren çok sayıda önemli sav öne sürüyor. Bunların içinden üç büyük sav burada tartıştığımız konuyla yakından ilgili: Birincisi, Neisser'in (1982) "doğal ortam" yaklaşımının zımni olarak elverdiği gibi, bireysel psikolojik süreçlere indirgenemeyecek belirli sosyalleştirme kalıpları kolektif hatırlama süreçleriyle ilişkilidir. Bu da Halbwachs'ın "toplumsal çerçeve" yaklaşımının bir başka türüdür: Gruplar bireylere, belirli olayların öznel düzeyde neden önemli görüleceğine dair açıklamaları ve ayrımları sağlar; bu açıklamalar da farklı bilişsel ve nörolojik depolama işlemlerini tetikler. Dahası, bellek üzerine çalışan çok sayıda politik tarihçinin de gösterdiği üzere, güncel çevre şartları geçmişe dair belirli imgelerin ortaya çıkması için ipuçları verir. Nöro-fizyolojik açıdan hatırlamanın yeniden üretimden ziyade aktif ve yapıcı bir süreç olarak görülmesiyle son derece uyumlu bir şekilde, sosyologlar da geçmişin şimdiki zamanda ve bugünün ihtiyaçlarına göre yeniden yapıma yollarını ortaya koymuştur (Bkz. Olick ve Robbins, 1998). Her ne kadar odak noktaları farklı olsa da, daha sosyolojik olan bu gözlemler, bireyselci bakış açısına

fazlasıyla yatkındır. Bununla birlikte, diğer savlar bireyselci ve kolektivist bakış açıları arasında çok daha kökten ontolojik bir ayrıma dayanır.

Örneğin, çok sayıda çalışma semboller ve bu sembollerin kurduğu ilişki sisteminin bir dereceye kadar bireylerin öznel algılarından özerk olduğunu ileri sürmektedir.¹² Kuşkusuz, bu özerkliğin doğası ve derecesi büyük oranda kullanılan yaklaşıma bağlıdır. İster Saussure'ün *langue* ve *parole* ayrımına, ister Durkheimci anlamda kolektif bilince, ister düşünce tarihine yönelik yorumsamacı yaklaşımlara, ister de ulusal kimlik ve miras üzerine gündelik düşüncelere dayansın, kolektivitelerin tıpkı birer kimliklerinin olduğu gibi belleklerinin olduğu ve pek çok şeyin yanında, farklı düşünceler, tarzlar, türler ve söylemlerin bireylerin öznelliklerinin toplamından daha fazlasını ifade ettiği sıklıkla ifade edilir. Böyle bir yaklaşımda söylemler bireysel ifadelerde somutlaştırılırken, bireyler olmadan düşüncelerden bahsedilemeyeceğini malumu ilam olarak görür. Bu yaklaşımın daha uç türevleri ise, metinlerin yazarları yazdığı gibi kimi zaman ahmakça tasarlanmış ve genellikle yanlış anlaşılmalı abartılı metaforlar üretmişlerdir. Ancak açık ki, düşüncelerin ve kurumların baskıya tabi olduğunu ve kişisel çıkarlar, kapasiteler ya da kişilerin eylemleri ile açıklanamayacak kalıpları kullandığını ortaya koyan bu savın, en sıradan anlamı bir yana, haklı bir yanı vardır.

Çoğu zaman apaçık biçimde görünür olmasa da, konu üzerine çalışan pek çok akademisyen ve eleştirmen bu tür savları temel alarak kolektif bellek kavramını kullanmıştır.¹³ Bu açıdan bakıldığında, toplu yaklaşımı meselenin büyük kısmını gözden kaçırmıştır. Aslında böylece toplumsal bellekle ilgili anket çalışmalarının tam da belleğin neden "toplumsal" olduğunu anlama olanağını iskaladığı iddia edilebilir. Öncelikle bireysel tepkilerin toplamından çıkarsanamayacak kadar farklı toplam

etkilerin varlığı daha önce bulgulanmıştır: söz gelimi, gruplar bireylere kıyasla çok daha aşırıya kaçan davranışlar gösterebilir. Buna ek olarak, toplumların hatırladığı ya da andığı şeyleri, bunun dışında kalan bireylerin hiçbir çabasından etkilenmeyecek kadar direngen kılan uzun dönemli yapıların varlığı da açıkça ortaya konmuştur. Güçlü kurumlar elbette bazı tarihsel olaylara diğerlerinden çok daha fazla değer yükler. Bireylere hatırlamada yardımcı olacak örnek hikâye kalıpları ve örnekler sunar; dahası nasıl hatırlamaları gerektiğini söyler. Ayrıca belleği bireysel ya da ortak nörolojik kayıtlarla hiç ilgisi olmayan yollar ve gerekçelerle harekete geçirir. Böyle kolektivist bir bakış açısı olmadan, mitolojiyi, geleneği, mirası ya da benzerlerini ne bir biçim olarak ne de kendi özellikleri içinde açıklayamadığımız gibi, bireyi şeyleştirme tehlikesine de düşeriz. Bu tehlikeye ilişkin olarak, belleği kolektivist biçimde ele alan yaklaşımlar, bireysel bellek fikrini de şüpheli hale getirir. Biz sadece grubun üyeleri olarak hatırlamayız; aynı zamanda bu grupları ve üyelerini de hatırlama eylemiyle eş zamanlı olarak (bu nedenle “re-membering”) kurarız. Bundan dolayı, Robert Bellah ve arkadaşları, “hakiki topluluklar”dan “bellek toplulukları” olarak bahsetmiş ve “kurucu anlatıların” önemini vurgulamıştır. Bu çerçevede, bireysel ve toplumsal kimlik iki ayrı olgu olmaktan ziyade, bir madalyonun iki yüzüdür.

Toplu bellek yaklaşımına karşılık kolektif bellek kavramını destekleyen ve bu tür metafizik ve ontolojik konulara dayanmaya gerek duymayan bir diğer sav daha vardır; bunu bellek teknolojileri savı olarak adlandırıyorum. En basit haliyle: anımsamaya yarayan tek teknoloji beyin değildir. Örneğin, bellek tarihçileri anımsama yetilerimiz açısından çok çeşitli kayıt türlerinin önemini ortaya koymuştur (Le Goff, 1992). Bunlar gerek bireysel hatırlamayı gerekse toplumları etkiler. Not yazmak, mesaj çekmek ya da fotoğraf çekmek bireylerin “hatırlama” yetisini kayda değer biçimde artırır. Bunu da

beyin dışında bir depolama alanı sunduğu için değil, nörolojik depolama sürecini belirli yollarla uyardığı için yapar; bu şekilde kimi yazarların deyişiyle “protez” bellekli gerçek siborglara (*cyborg*) dönüştürür. Bu durumun ille de günümüz bilgisayar teknolojileriyle ilişkili olması gerekmiyor: Ortaçağ hatiplerinin efsanevi bir hatırlama kapasitesi vardı ve bu yetenekleri yaygın adıyla *ars memoriae*, yani hatırlama sanatı olarak bilinen bazı kavramsal araçlara dayalıydı (Yates, 1966).

Hatırlamanın hilafsız kolektif doğasını belki de an açık şekilde gösteren şey hatırlamanın ancak dil, anlatı ya da diyalog içinde ve bunlar aracılığıyla gerçekleşmesidir. Mesela dilden, bireyler-üstü (*supra-individual*) olguların en tipik örneği olarak bahsedilir (Bkz. dipnot 12). Dil içinde hatırlayan, deneyimlerini dil olarak kodlayan ve bunları dilde anımsayan sadece bireyler de değildir. Dilin kendisi de bir bellek sistemi olarak görülebilir. Dilin içkin olarak diyalojik olduğunu vurgulayan edebiyat eleştirmeni Mihail Bakhtin’in (1963, 1986) dayandığı görüş de budur. Bakhtin’in bundan tek kastettiği, dilin yalıtılmış bireylerin zihninde değil, gerçek insanlar arasında gerçeklik kazandığı ya da kelimelerin bu kişilerin güncel durumlarına karşılık geldiği değildir. Onun kendine özgü kelimeleriyle ifade ettiği gibi: “Her bir bireysel söz, konuşma cemaatinin zincirine katılan bir halkadır. Tüm sözler, kendi anlamlarına ek olarak her zaman, öyle ya da böyle, diğer kişilerin daha önce sarf ettiği sözlere, (kelimenin en geniş anlamıyla) verilen bir karşılıktır” (Bakhtin, 1986, s. 93-94). Dolayısıyla Bakhtin’e göre sözler, önceki kullanımlarının “belleğinden izler” taşır; bu da her sözün önceki kullanılışı açıklamak amacıyla kodaçımına uğratılabileceği değil, her bir terimin özgüllüğünün uzun bir tarihi gelişimin ürünü olduğu anlamına gelir. Bahtin’e göre bu gelişim, “bugünde yaşayan ancak her daim geçmişini ve nereden

geldiğini hatırlayan” janrlar (*genre*) yoluyla gerçekleşir. Janrlar “edebi gelişim sürecindeki yaratıcı belleğin birer temsilcisidir” (Bahtin, 1963, s. 121).

Toplumsal düzeyde de farklı sosyal örgütlenme biçimlerinin farklı bellek teknolojilerine dayandığı son derece açık. Ticari toplumun gelişiminde çifte kayıt usulü muhasebenin önemine dair meşhur bir sosyolojik sav vardır. Kayıt tutmanın belirli şekilleri devletin idari işlerini yürütme imkânına sahip olmasıyla son derece yakından ilgilidir. On dokuzuncu yüzyıl Avrupa devletleri kendi güç ve meşruiyetlerini büyük oranda müze, arşiv ve aslında tarih yazımının kendisi gibi yeni anımsama biçimleri ile genişletmiştir. Yola çıktığımız savlara geri dönecek olursak, kitle iletişim araçlarının uluslararası hukuk normlarının gelişimindeki rolü üzerine son derece güçlü savlar ortaya konulabilir: Mesela, Aryeh Neier (1998) politik pişmanlık ilkelerinin gelişimindeki dönüm noktasının on dokuzuncu yüzyılın ortalarında savaş muhabirlerinin ortaya çıkışı olduğunu ileri sürer; bunlar, modern savaşın korkunç yüzünü kendi halindeki, sıradan okuyuculara gösterebilmiştir. Bizim burada politik bağlamda bellekle ilgilenmemizin nedeni ise beynin dışında kalan bellek teknolojilerinin doğrudan bir sonucudur.

Bir Örnek: Travmanın Bireysel ve Toplumsal Boyutları

Güncel kamusal söylemlerdeki çok temel bir ilgi alanını, travma meselesini, kısaca ele aldığımızda, gerek kolektif bellek, gerekse de toplu bellek anlamında, toplumsal bellek kavrayışına ilişkin bireysel ve kolektif kültür kavramlarının önemi çok daha açık bir şekilde görülecektir. Belleği son yıllarda ahlaki nedenlerle bu kadar sık anmamızın nedenlerinden biri, şayet kendimiz kurban değilsek, travma kurbanlarına karşı duyduğumuz sorumluluk hissidir. Yine de bu belirsiz kavramı anlamanın sayısız farklı

yolu bulunmaktadır. Travma derken neyi kastediyor olabiliriz ve bu kavramın içerimleri nelerdir?

Kuşkusuz, travma kelimesinin ilk kullanımı fiziksel yaralanmayı kastediyordu; “keskin olmayan cisimle darbe alma”ya da travma dendiği düşünülürse, halâ da öyledir. Dolayısıyla, sosyal kullanımına hiç yer vermeden, kelimeyi psikolojik bir konuyu ifade etmek için kullandığımızda zaten mecazi bir düzlemde hareket ediyoruz demektir. Psikolojik bağlamda kullandığımızda, travma konumuzla doğrudan ilgili kimi özgül içerimlere sahip olur; yani, “hatırası bastırılan ve daha sonra iyileştirilmeyen duygusal bir şokun yola açtığı psişik bir yaralanma” haline gelir. Psikoloji bu kavrayışı en az iki yönden ele almıştır. Birinci olarak, psikologlar, beyinde nörolojik değişikliklere yol açacak kadar büyük rahatsızlıklara neden olabilecek duygusal olayların varlığını ileri sürmüşlerdir: Söz gelimi, tıpkı bir elektrik şok gibi, beynin olağan işleyişini sarsan duygusal bir sarsıntı düşünün. İkinci olarak ise, psikanalistler zihnin tutarlı bir hikaye anlatma gereksinime odaklanmış ve travmayı kendimizle ilgili tutarlı bir hikayeyi anlatma becerimizi engelleyen ve bellek baskılandığı müddetçe de nörolojik sorunlara yol açan bir engel olarak görmüşlerdir. Her iki şekilde de, William James’in de 1894’te ortaya koyduğu üzere, “psişik travmanın” sonucu “ruhun aşınmasıdır”.

İster beyin üzerinde ve fiziksel, isterse de zihin üzerinde ve bilişsel olarak açıklansın, kuşkusuz “ruhtaki aşınmalar” kişisel ve birleşik (*aggregate*) düzeyde derin olası birtakım sonuçlara yer açar. Aramızda bulunan ve “yaşayan ölümler” olarak adlandırdığımız, zorunlu göç ve yerinden edilmenin, diktatörlük, işkence ve savaşın yarattığı sert travmaları yaşayan bu kişiler için doğal olarak endişe duyarız. Bir yandan bu kurbanların bir parça kırılğan olduklarını bilir ve onlara çoğu zaman, kolayca uyanıveren apaçık korkulardan korunmayı ve iyileşmeye dönük her türlü yardımı

borçlu olduğumuzu hissederiz. Bu kimi durumlarda, maddi veya sembolik bir tazminat, telafi, özür ve benzeri bir şey olabilecekken, kimi zaman da yalnızca can kulağıyla dinleme, yaşadıklarını yüksek sesle söyleyebilecekleri bir ortam yaratma ve bunların unutulmayacağına söz verme de olabilir. Diğer yandan ise, yüzleşilmemiş korkular ve tam olarak ne olduğu konusunda uzlaşılmamış deneyimlerden doğabilecek tehlikeleri de çok iyi biliyoruz: Kişisel şiddet, intikam, düşmanlığın daimileştirilmesi, kan davası ve politik açıdan aşırı çözümlere yaklaşma. Günümüzde tarihin bu psikik yaralarına en iyi hangi önlemlerin geleceğine dair yoğun bir tartışma var. Bazıları bağışlama ve unutmamanın adını anarken, bazıları da bu iki terimin bir aradalığının bir oksimoron olduğuna işaret ediyor: Bağışlamak hatalı bir davranışın tanınmasını (*recognise*) gerektirir (Shricer, 1995). Kuşkusuz bu, psikanalitik ve etik modellere dayanan çok sayıda eleştirmenin de savunduğu gibi, kabul edilme ve kişisel ve toplumsal olarak temize çıkmaktan, hakiki “bellek çalışmalarına” çok çeşitli biçimlerde gerçekleşebilir.

Elbette travmanın yükü sadece kişisel düzeyde kalmaz. Daha önce de belirtildiği üzere travma yaşamış bireyler, buna dair öfkelerini etrafındakilere taşıyabilir ve bu, da sinizmden terörizme kadar çeşitli şekiller alabilir. Alexander ve Margaret Mitscherlich (1967) ve Theodor Adorno ([1959] 1986) gibi psikanalitik eksenden bakan bir grup eleştirmen, üzerinden geçilmemiş ve hesaplaşılmamış bir geçmişin, kolektif (benim terminolojimde, bu duruma da daha uygun düşecek biçimde, toplu) sendromların yaratabileceği risklerden söz ederler. Söz gelimi Adorno, demokrasiye karşı faşist eğilimlerden değil, bu faşist eğilimlerin, Almanlar’ın geçmişle “yüzleşme” konusundaki başarısızlıkları nedeniyle demokrasi içindeki varlığını sürdürmesinden kaygı duymuştur; bunun da Almanlar’ın geçmişle “yüzleşmeyi” başaramamalarından

kaynaklandığını düşünür. Daha önce, Adorno ve arkadaşları (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson ve Sanford, 1950) “otoriter kişilik”ler üzerine çalışmış ve bu kişilik tipinin yükselişe geçmesini Prusya aile yapısının tetiklemesi ve sonrasında da çözülmemiş çocukluk travmaları temelinde açıklamışlardı. Mitscherlich’lerin en bilindik iddialarından biri, mutlak güce sahip liderlerinin kaybı üzerine “yas tutma acizyetleri”nden kaynaklanan kolektif (yine benim terminolojimde toplu, her ne kadar onların çalışmasında bu ikisi arasındaki çizgi muğlaklaşmış olsa da) nevroz tanısı koyarlar. Bu yas tutma aczi, kayıpla dürüst ve sağaltıcı biçimde yüzleşmelerinin önüne geçmiştir.

Birçok gözlemci, kuşkusuz, bu tür toplu tanılardan gerçekten toplumsal olan tanılara çok kolay geçebilir. Kimi zaman kaygı uyandıracak şekilde, bu çabalar son derece basit biçimde kimi niteliklerin uluslara mal edilmesi olarak ya da insan biçimi verilmiş bir kolektivitenin içinde o kolektivitenin kendisinin tekil arzuları, ihtiyaçları ve iradesi varmış gibi kavranması olarak kendini gösterebiliyor. Ancak kolektif tanılamanın daha iyi türleri de yok değil; travmaları kolektif anlatılar haline getirme çabası bunlardan biri. Eğer hakiki cemaatler kendi kurucu hikâyelerini durmadan anlatan bellek cemaatleri ise, o halde, yukarıda Bellah’tan yapılan alıntının da işaret ettiği gibi, tarihsel olaylar tutarlı bir şekilde kurucu anlatılara dâhil edilemediği sürece, kolektif travmalardan da bahsedebiliriz.

Söz gelimi Amerikan İç Savaşı’ndan Amerikan toplumu için bir travma olarak bahsederken ya da Vietnam Savaşı’nın belleğini süregelen bir sorun olarak ele alırken kastettiğimiz şey tam da budur. İç Savaş söz konusu olduğunda, gerçekten de farklı kesimlere yayılan bireysel, ve dolayısıyla, güçlü toplu travmalar yaşandı. Ancak bu olayı bireysel olarak yaşamış olan son bireyler aramızdan ayrılalı epey zaman oldu.

Burada ebeveynler ve büyükanne-büyükbabalar, kendi hikâyelerini çocuklarına aktardığı sürece bireysel travmaların kalıntılarından söz edebiliriz; ancak psikolojik travmaların kötü genler gibi kuşaktan kuşağa aktarılması da söz konusu değil. Öncelikle kişisel travmatik deneyimlere dair hatırlananların dışsallaştırılmış ve anlatı haline getirilerek nesnelleştirilmiş olduğu gerçeği, bunların artık saf bireysel psikolojik meseleler olmaktan çıktığını ortaya koyuyor. İkinci olarak, kişisel anlatıların aktarılması anlamında süregiden travmaları tartışmak, gerçekten ne anlatmak istediğimiz ile–yani, kolektif anlatı içinde eriyip gidemeyecek, ayrık kişisel hikâyeler– çakışmıyor. O halde Vietnam’la ilgili olarak, travmaya uğramış ve içlerinde en bilineni travma sonrası stres bozukluğu olan bir sürü nevrotik rahatsızlık yaşayan çok sayıda insan bizimle aynı sokaklarda dolaşüyor. Ancak Vietnam travmasını yaşayan (ve Vietnamlı kişilerden hiç bahsetmeyen) bizler, sadece Amerikalı bireyler değil, aynı zamanda kolektivite adına meşrulaştırıcı anlatılar üreten bireyleriz de. Bu bakımdan, örneğin, Auschwitz’in travması ne sadece kamptan sağ çıkan son kişinin ölmesiyle ortadan kaybolacaktır ne de bu hikâye sadece bunun kişiden kişiye dalga dalga yayılan acısını bizzat yaşayanlar ve büyük ölçüde onların çocukları sayesinde yayılacaktır. Diğerlerinin yanı sıra, Auschwitz modernite ve ahlak anlatıları açısından da bir travma olarak kalmıştır (Bauman, 1989). Bu travmanın bireysel ve birleşik (*aggregated*) psikolojiye indirgenemeyeceğini kabul etmek etik ve kavramsal açıdan son derece anlaşılırdır.

Sonuç

O halde, düzenleyici bir kavram olarak kolektif belleğin ve onun çalışmalarda kullanılmasının taşıdığı değer üzerine neler söyleyebiliriz? Bana öyle geliyor ki, buna verilebilecek üç cevap bulunuyor. Birincisi, bu çalışmanın başında atıfta bulunduğumuz Gedi ve Elam’ın (1996) tavsiyelerine uyarak, mit, gelenek, anma

(*commemoration*) ve diğerleri gibi çok daha özgül bir dizi terim yerine, bu yetersiz ikame kavramı kullanmayı tamamen bırakabiliriz. Bu yaklaşımın faydası, türler arasındaki sahici ayrımları tamamen silikleştiren bu fazlaca tekleştirici çerçeveden kurtulmamız olur. Ancak bu aynı zamanda bir dezavantajdır da. Çeşitli tarihsel referans biçimleri ve bellek etkinliklerini (*mnemonic activities*) birbiriyle ilişkili olarak görmenin ilgi çekici bir–hatta belki birden fazla–yanı var. Örneğin, tarihsel olarak, bireysel, toplu ve kolektif bellek edimlerinin aldığı biçimlerin değişimi hayret verici ölçüde ve apaçık biçimde birbiriyle ilişkili olduğu ortadadır. On dokuzuncu yüz yılda belleğin toplumsallaşma biçimlerindeki büyük değişiklikler, söz gelimi, anıtsal yapılarda bir çeşitlenmeyi, yeni geleneklerin türemesini, soy kütüklerine yönelik ilginin yaygınlaşmasını ve psikanalistlerin ve “bellek bilimi” olarak anılan diğer alanların oluşumunu içeriyordu (Hacking, 1995). Almanca’da modernite anlamına gelen kelime, *Neuzeit*’tır ve bu gelişme toplumsal olduğu kadar bireysel algı ve ifade biçimlerindeki değişimi de desteklemiştir (Koselleck, 1985). Tarihsel ilişkilere dair bu tür örnekler çoğaltılabilir (Olick ve Robbins, 1998). Üstelik kavramsal olarak yukarıda tartışılan hemen tüm yaklaşımlardan yola çıkarak politik veya bilişsel farklı bellekleştirme biçimlerinin birbirleriyle çok yakından ilişkili olduğu söylenebilir.

İkinci seçenek ise, bu terimi sadece, benim anlamlandırmamla, gerçekten kolektif olan bellek anlamına gelecek şekilde kullanmak olabilir; bu durumda kolektif bellek, geçmişe dair kamusal söylemlerin bütünü ya da kolektiviteler adına geçmişe dair konuşan anlatılar ya da imgelere karşılık gelir. Bunun iyi tarafı, kavramsal olarak ihtiyaç duyulan açıklığın sağlanması ve aynı zamanda sosyal bilimlere hâkim olan metodolojik bireyciliğe kaymanın önüne geçilebilmesidir. Fiziksel ve bilişsel psikolojinin bazı yorumlarında, bu eğilim tam anlamıyla sosyo-biyolojik bir

indirgemeciliğe yol açmıştır. Böylece sosyoloji, rasyonel seçim yaklaşımı dışarıda kalmak kaydıyla, ziyadesiyle gereksiz bir bilim haline gelir. Kuşkusuz, bu eğilimin önüne geçme çabasının nedeni ne pahasına olursa olsun sosyolojiyi savunmak değil, bu duruşun bütün bir tarihi, tortu benzeri bir kategoriye mahkûm edecek olmasıdır: Evrim düşüncesinin temellerinin daimi olduğunu akılda tutmak kaydıyla, belleğin nörolojik süreçlerinin zaman içinde değişmediğini söyleyebiliriz. Kolektif belleği sadece kolektivist bir sosyal bellek anlayışı çerçevesinde tutmanın olumsuz tarafı ise, bunun bir indirgemeciliğe başka bir indirgemecilikle karşılık vermek anlamına gelmesidir. Çünkü elbette insan zihninin yetenekleri insanlık tarihiyle ilgili bir “değişken” ya da en azından ona dair bir göstergedir.

Benim burada savunduğum üçüncü bir seçenek ise kolektif bellek terimini, nörolojik, bilişsel, kişisel, birleşik (*aggregated*) ya da kolektif geniş bir grup bellek süreci, pratiği ve bunların sonuçlarına karşılık gelecek şekilde (Herbert Blumer’in kullandığı anlamda, ç. n.) duyarlılaştırıcı bir terim olarak kullanmaktır. Bu yaklaşıma daha uygun düşecek olan terim ise toplumsal bellek çalışmalarıdır. Kolektif bellek çalışmalarının aksine, toplumsal bellek çalışmaları, referans nesneleriyle ilgili bir kafa karışıklığına yol açmaz. Ayrıca kulağa adeta toplumsal bileşenler belleğin dışında bir yerde, hatta çalışmanın kendisindeymiş gibi gelen “bellek üzerine toplumsal çalışmalar” önvarsayımsal olarak bir dizi olguya açık olmakla birlikte, ister rüyalarda ister debdebeli törenlerde ya da ister ders kitaplarında isterse de geçmişin tortularında bulunsun, hatırlamanın her çeşidinin her hâlükârda toplumsal bir olgu olduğuna işaret etmektedir.

Kuşkusuz kurulu bir adlandırmayı değiştirmeye çalışmak, anlamsal bir rüzgâr değirmeninin karşısında durmaya çalışıp zaman kaybetmekten başka bir şey değildir.

Esas yapmamız gereken, kapılarımızı bir dizi bellek süreci, pratiği ve bunların sonuçları ile bunların her birinin karşılıklı etkileşimi üzerine düşünmeye açmaktır. Bu, her biri aynı derecede meşru, ancak birbiriyle ilgisiz kavramları ve araştırmaları karman çorman bir torbanın içine doldurma çağrısı değil. Şurası açık ki, bu indirgemeci yaklaşımlar kısa vadede işe yarasa da son sözü söylemeleri mümkün değil. İhtiyacımız olan nörolojik, bilişsel, davranışsal ve kültürel çalışmaları yan yana yürütecek bir girişim değil, tüm bu girişimleri birbiri ile iletişim kurar hale getirmektir.

Kuramsal çalışmalarımız bakımından bu çaba, bu tür bellek yapılarının her birinin (esasinda, bunlar hatırlamayı düzenleme yollarıdır), diğer yapıları şekillendirme ve diğer yapılar tarafından şekillendirilme yollarını incelemeye ve bunların birbiriyle etkileşimi üzerinde kuram geliştirmeye başlamak anlamına gelir. Bunu yapmak sanıldığından daha zor, çünkü toplumsal bellek çalışmalarından çıkardığımız derslerden bir tanesi, bu süreçlerin analitik düzeyde bile hiçbir zaman birbirinden ayrı olmadığıdır. Toplumsal deneyim olmadan bireysel bellek olmadığı gibi, bireylerin toplumsal yaşama katılmadığı koşullarda kolektif bellek de yoktur. Hatırlama üzerinde bu şekilde düşünmek, hem sosyal bilimciler hem de çağdaş toplumsal aktörler olarak, bireyi ve toplumu, Norbert Elias'ın (1978) sözleriyle, "elmalar ve armutlar" gibi birbirinden ayrı şeyler olarak görme eğilimimizi aşmamızı gerektirmektedir.

Belleğin siyasetteki rolüne konusundaki araştırmalarımız başta olmak üzere, ampirik çalışmalarımızda bunun anlamı, sorunun çeşitli biçimlerine ve farklı anlamlara gelecek şekilde sorulmasına açık olmamız demektir. Bu, "belleğin" hem kamusal hem de özel alanda, toplumun hem en tepesinde hem de en dibinde, hem geçmişin tortusu hem de anma (*commemoration*) olarak, hem kişisel şahitlik hem ne ulusal anlatılar olarak oluştuğunu ve bu biçimlerin her birinin önemli olduğunu unutmamamız demektir:

Diğer yandan da, bu farklı hatırlama biçimlerinin, her ne kadar her zaman bir ölçüde birbirleriyle ilişkili olsalar da, birbirleri karşısında her daim aynı derecede önemli olmadığını (örneğin, her zaman olmasa da, liderlerin kişisel deneyimleri bazı koşullarda “sıradan” insanlarınkinden daha önemli olabilir) aklımızdan çıkarmamız demektir (gördüğümüz üzere grup deneyimi dışında kalan kişisel bir bellek yoktur ve herhangi bir kişisel belleğin de “resmi” ve “gayri resmi” kolektif anlatıların tamamen dışına düşmesi mümkün değildir). Artık her ikisini yan yana getirsek dahi, sosyallik öncesi bireysel bellekten ne kadar bahsedemezsek, tek bir kolektif bellekten de o ölçüde bahsedemeyiz. Sınırsız sayıda toplumsal ve nöral ağ sürekli birbiriyle etkileşim halindedir ve bu, farklı türden yapıların her zaman ilişkili olması ve bu ilişkinin de daima bir değişim içinde olması demektir.

Belki de en önemlisi, konu üzerine çalışanlar olarak yaptığımız işlerin bu sorulara verilen cevaplar üzerinde etkili olduğu: Atom detektörünün gözlem sırasında atom partiküllerini değiştirmesi gibi, bizim kullandığımız çeşitli teknikler de kaçınılmaz olarak belleğin belirli bir türünü daha geçerli kılmakta ve başlı başına onu oluşturmaktadır. Kavramsal olarak, herhangi bir bellek araştırmasının ortaya koyduğu sonuçlar her zaman kolektif bellek değilse de, o araştırmanın ürettiği bilgi kolektif belleğin bir parçası haline gelme potansiyeline sahiptir. Bir travmayı yaşayan bireylerle görüşmek dolaşımda olan belleğin rolünü keşfetmeye yönelik bir girişim olarak başlayabilir, ancak bu girişim çoğu kez araştırmacının uyarıcı müdahalesi olmaksızın ortaya çıkmayacak bir belleği çağırır ve daha sonra da ortaya çıkanları kolektif bir kaydın bir parçası olarak nesnelleştirir. Buna karşılık bu kayıtlar, gelecekte hatırlanacaklar için olduğu kadar, gelecekteki algılar için de bir referans noktası haline gelir ve ilerde yaşanacak deneyimlerin nasıl kodlanacağını hem nörolojik olarak hem de

anlatısal olarak etkiler. Farklı alanlarda yapılan en yetkin çalışmalardan çıkardığımız ders, artık bu kadar kolay ayrımlarla yolumuza devam edemeyeceğimizdir. Bellekten, özellikle de travmatik bellekten çıkan ders de budur.

Kaynakça

- Adorno, T. W. ([1959] 1986). What Does Coming to Terms With the Past Mean?. In Hartman, G. (ed.), *Bitburg in Moral and Political Perspective* (pp. 114-129). Bloomington: Indiana University Press.
- Adorno, Theodor W., Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson, and R. Nevitt Sanford. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York: W.W. Norton.
- Almond, G. and Verba, S. (1963). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Boston: Little, Brown.
- Almond, G. and Verba S. (eds.) (1980). *The Civic Culture Revisited*. Newbury Park, CA: Sage.
- Baker, K. M. (1990). *Inventing the French Revolution: Essays on French Political Culture in the Eighteenth Century*. New York: Cambridge University Press.
- Bakhtin, M. (1986). *Speech Genres and Other Essays*. Austin, TX: University of Texas Press.
- Bakhtin, Mikhail. (1963). *Problems of Dostoevsky's Poetics*. C. Emerson (ed.). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bauman, Z. (1989). *Modernity and the Holocaust*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Berezin, M. (1994). Fissured Terrain: Methodological Approaches and Research Styles. In Crane D. (ed.) *The Sociology of Culture: Emerging Theoretical Perspectives* (pp 91-116). Cambridge: Basil Blackwell. Berger.

- Berger, P. L., and Luckmann T. (1967). *The Social Construction of Reality*. Garden City, N.Y.: Doubleday Anchor.
- Bergson, H. ([1896] 1991). *Matter and Memory*. New York: Zone Books.
- Bloch, M. (1925). Mémoire collective, tradition, et coutume: a propos d'un livre. *Revue Synthèse* 40.
- Bloch, M. ([1939] 1974). *Feudal Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Berkeley: University of California Press.
- Bodnar, J. (1992). *Remaking America: Public Memory, Commemoration, and Patriotism in the Twentieth Century*. Princeton: Princeton University Press.
- Brint, S. (1994). Sociological Analysis of Political Culture: An Introduction and Assessment. In Weil, F. D. and Gautier M. *Political Culture and Political Structure: Theoretical and Empirical Studies* Vol. 2 of Research on Democracy and Society (pp. 3-41). Greenwich, Conn.: JAI.
- Burke, Peter. (1989). History as Social Memory. In Butler, T. (ed.) *Memory: History, Culture, Mind* (pp. 97-113). New York: Blackwell.
- Converse, P. (1964). The Nature of Belief Systems in Mass Publics. In Apter, D. E. (ed.) *Ideology and Discontent* (pp. 206-261). New York: The Free Press.
- Coser, L. (199). Introduction. In Coser, L. (ed.) *On Collective Memory* (pp. 1-34). Chicago: University of Chicago Press.
- DiMaggio, P. (1997). Culture and Cognition. *Annual Review of Sociology* 23, 263-87.
- Durkheim, E. ([1915] 1961). *The Elementary Forms of the Religious Life*. New York: Collier.
- Elias, N. (1978). *What is Sociology?* New York: Columbia University Press. .
- Elias N. (1991). *The Symbol Theory*. London: Sage.

- Fentress, J. and Wickham, C. (1992). *Social Memory*. Oxford: Blackwell.
- Gedi, N. and Elam, Y. (1996). Collective Memory — What is It? *History and Memory* 8 (2), 30-50.
- Hacking, I. (1995). *Rewriting the Soul: Multiple Personality and the Sciences of Memory*. Princeton: Princeton University Press.
- Halbwachs, M. (1966). *The Collective Memory*. New York: Harper & Row.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Herbst, S. (1993). The Meaning of Public Opinion: Citizens' Constructions of Political Reality. *Media, Culture & Society*, 15(3), 437-454.
- Hobsbawm, E. and Ranger, T. (eds.). (1983). *The Invention of Tradition*. New York: Cambridge University Press.
- Hunt, Lynn. (1984). *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*. Berkeley: University of California Press.
- Johnson, R., McLennan, G., Schwarz B. and Sutton D. (eds.) (1982). *Making Histories: Studies in History-Writing and Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kämmen, M. (1995). Review of Frames of Remembrance: The Dynamics of Collective Memory, by Iwona Irwin-Zarecka. *History and Theory* 34 (3), 245-61.
- Koselleck, R. (1985). *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Le Goff, J. (1992). *History and Memory*. New York: Columbia University Press.
- Mitscherlich, A. and Mitscherlich M. (1967). *Die Unfähigkeit zu trauern: Grundlagen kollektiven Verhaltens*. Munich: Piper.

- Neier, A. (1998). *War Crimes: Brutality, Genocide, Terror, and the Struggle for Justice*. New York: Times Books.
- Neisser, U. (ed.). (1982). *Memory Observed: Remembering in Natural Contexts*. New York: W.H. Freeman.
- Noelle-Neumann, E. (1984). *The Spiral of Silence: Public Opinion—Our Social Skin*. Chicago: University of Chicago Press.
- Nora, P. (ed.). (1992). *Les lieux de mémoire, Seven volumes*. Paris: Gallimard.
- Olick, J. K. (1999). Genre Memories and Memory Genres: A Dialogical Analysis of May 8, 1945 Commemorations in the Federal Republic of Germany. *American Sociological Review*. 64, 381-402.
- Olick, J. K. and Levy D. (1997). Collective Memory and Cultural Constraint: Holocaust Myth and Rationality in German Politics. *American Sociological Review*, 62, 921-936.
- Olick, J. K., and Robbins, J. (1998). Social Memory Studies: From “Collective Memory” to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. *Annual Review of Sociology*, 24, 105-140.
- Pennebaker, J. W., Paez, D. and Rimé, B. (eds.). (1997). *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspectives*. Mahweh, New Jersey: Erlbaum Associates.
- Pillemer, David B. (1998). *Momentous Events, Vivid Memories: How Unforgettable Moments Help Us Understand the Meaning of Our Lives*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Rosenzweig, R. and Thelen, D. (1998). *The Presence of the Past: Popular Uses of History in American Life*. New York: Columbia University Press.

- Schachter, D. L. (1996). *Searching for Memory: The Brain, the Mind, and the Past*. New York: Basic Books.
- Shriver, D. W. Jr. (1995). *An Ethic for Enemies: Forgiveness in Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Schudson, M. (1992). *Watergate in American Memory: How We Remember, Forget, and Reconstruct the Past*. New York: Basic Books.
- Schuman, H. and Corning, A. (2000). Collective Knowledge: The Soviet Era from the Great Purge to Glasnost. *American Journal of Sociology*, 105 (4), 913-956.
- Schuman, H. and Rieger, C. (1992). Historical Analogies, Generational Effects, and Attitudes toward War. *American Sociological Review*, 57, 315-26.
- Schuman, Howard, and Scott, J. (1989). Generations and Collective Memory. *American Sociological Review*, 54, 359-381
- Schuman, H., Belli, R. F. and Bischooping, K. (1997). The Generational Basis of Historical Knowledge. In Pennebaker, J. W et al. (ed.) *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspectives* (pp. 47-77). Lawrence Erlbaum Associates.
- Schwartz, B. (1991). Social Change and Collective Memory: The Democratization of George Washington. *American Sociological Review*, 56, 221-36.
- Schwartz, B. (1996). Memory as a Cultural System: Abraham Lincoln in World War II. *American Sociological Review* 61 (5), 908-27.
- Schweigier, G. (1975). *National Consciousness in Divided Germany*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Shils, E. (1981). *Tradition*. Chicago: University of Chicago Press.

- Somers, M. R. (1995). What's Political or Cultural about Political Culture and the Public Sphere? Toward an Historical Sociology of Concept Formation. *Sociological Theory* 13 (2), 113-44.
- Thelen, D. (1989). Introduction: Memory and American History. In Thelen, D. (ed.) *Memory and American History* (pp. vii-xix). Bloomington: Indiana University Press.
- Vinitzky-Seroussi, V. (1998). *After Pomp and Circumstance: High School Reunion as an Autobiographical Occasion*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wood, N. (1994). Memory's Remains: Les lieux de mémoire. *History and Memory*, 6 (1), 123-50.
- Yates, F. (1966). *The Art of Memory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zelizer, B. (1995). Reading the Past against the Grain: The Shape of Memory Studies. *Critical Studies in Mass Communication*, 12, 214-239.
- Zerubavel, E. (1996). Social Memories: Steps to a Sociology of the Past. *Qualitative Sociology*, 19 (3), 283- 300.

¹ Bu terimi, toplumsal adaletle ilgili fikirlerin tarihsel olarak belirli bir açıdan bir araya getirilmesini ifade etmek üzere kullanıyorum. Son yıllarda tüm dünyada tarihsel hataların kabul edilmesine yönelik bir isteğin gittikçe daha yaygın hale geldiği görülüyor; hem içerdeki hem de–belki de daha şaşırtıcı olan bu–dışarıdaki kurbanlardan resmi ya da gayri resmi özürler dileniyor. Tanınma beklentisi “geçiş dönemi adaleti” süreçlerinde olduğu gibi, daha genel anlamda yerel ve uluslararası politikada da belirleyici bir rol oynar hale geldi.

² Operasyonel ve duyarlılaştırıcı kavramlar ayrımı Herbert Blumer’den (1969, s. 153-82) geliyor. Blumer “operasyonel” kavramların sabit ve ölçülebilir olgulara, “duyarlılaştırıcı” kavramların ise toplumsal süreçlerin genel alanlarının algılanmasına yönelik, konu ve üsluplara ilişkin sürekli gelişim halinde olan alanlar olarak görmektedir.

³ Kolektif bellek terimini 1925’te kullanan bir diğer kişi, Halbwach’ın Strazburg’daki çalışma arkadaşı Marc Bloch’dur (1925, [1939] 1974); Bloch, daha sonra feodal toplum üzerine yapıtında da bu kavrama yer vermiştir.

⁴ Bu sav bütünüyle toplumsal nitelikte olan arşiv, müze ve kütüphane gibi bellek teknolojilerini incelemeye yönelik güçlü bir öneri olarak da alınabilir. Bu konuyu makalenin ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak ele alacağım.

⁵ Elbette bugünkü bakış açımızla kamusal olarak ulaşılabilir olma nosyonu çok daha kompleks hale gelmiş ve farklı erişim biçimleri ile yıkıcı okumalara açık hale gelmiştir. Bkz., Johnson, McLennan, Schwarz, ve Sutton (1982).

⁶ Daha sonraki araştırmalar (Schuman ve Corning, 1999) güncel olayları–o şeyin doğrudan içinde bulunmak ya da kitle iletişim araçlarından izlemek gibi–farklı deneyimleme biçimlerine ve bu deneyimlerin bireysel ya da kolektif bellekte ne şekilde yer buldukları meselesine eğilir.

⁷ Bugün kolektif bellek yazınına dair çok sayıda inceleme bulunmaktadır. Özellikle Bkz. Olick ve Robbins (1998), Thelen (1989), Kammen (1995) ve Zelier (1995).

⁸ Bu tartışmalar, “herkesin iradesi” (bireysel tercihlerin ittifakı) ile “genel irade (bütünün en fazla çıkarına olan) arasında bir ayrım yapan Rousseau’ya kadar gider. Elbette Drukheim, Rousseau’nun cemaatçiliğinden bayağı etkilenmişti. Daha güncel tartışmalarda, kamuoyu üzerine yapılan çalışmalar bireysel görüşlerin derlenip bir araya getirilmesi ile kamuoyunun kendiliğindenliği arasında ontolojik bir ayrım gözetir. Bkz. Blumer (1969, s. 195ff.), Herbst (1993) ve Noelle-Neumann (1984).

⁹ Bu tür çalışmaların en önemli örneğini Howard Schuman ve arkadaşlarının yaptığı çalışmalar oluşturur. Bu çalışmalarda değişik uluslardan alınan örneklemelerde, farklı nesillere mensup olmakla hatırlama arasındaki ilişkinin ve tarihi olaylara dair bilgilerinin ölçüldüğü anketler kullanılmıştır. Bkz. Schuman ve Scott (1989), Schuman ve Rieger (1992), Schuman ve Corning (1999) ve Schuman, Belli ve Bischooping (1997). Ayrıca Bkz. Pennebaker, Paez ve Rimé’nin (1997) diğer makaleleri. Ayrıca Bkz. kolektif belleği “otobiyografik olaylar”dan, özellikle de lise anma toplantılarından yola çıkarak ele alan Vinitzky-Seroussi (1998). Tarihçi Roy Rosenzweig ile David Thelen (1989) da Amerikalılar’ın–benim adlandırdığım haliyle–bireysel hatıralarının toplamından oluşan bir manzarayı ortaya koymak amacıyla anket çalışmaları ve derinlemesine görüşmelerden yararlanmışlardır. Bu çalışmaların bireysel bir temelde ilerledikleri Carl Becker’in ünlü makalesi “Everyman his Own Historian”a yapılan atıflardan da görülmektedir (aktaran Rosenzweig ve Thelen, 1998, s. 178).

¹⁰ Kuşkusuz hem anket hem de sözlü tarih araştırmacıları ellerindeki örneklemelerini bölümlere ayırabilirler ve genellikle seçkin ve yaygın davranışlar arasındaki farklılıklara odaklanırlar (Converse, 1964).

¹¹ Bu yaklaşım ile tipleştirme ve kendine özgü hale getirme (*ad hocing*) stratejilerinin kullanımı vurgulayan fenomenolojik sosyoloji arasındaki benzerlikler hayli açıktır.

¹² Dili gözetmek ve dolayısıyla kolektif belleği bu şekilde aşkın yorumlamak illa da farklı bir ontolojik alana, fenomenen nomene, geçilmesi gerektiği anlamına gelmez. Norbert Elias’ın (1991) savunduğu üzere, aşkın öge (*transcendent*) ile aşkınsal (*transcendental*) arasında bir ayrım vardır. Eğer dil kendine özgü mantıki gerçekliği olan bir yapıysa, bu bizim onu öyle kurmamızdan ileri gelir. Benzer bir kıyaslama Berger ve Luckmann’ın (1967) çalışmasında da bulunabilir.

¹³ Kolektif bellek terimini kullanan sosyolojik çalışmalarda en yaygın eğilim toplumsalçı yaklaşım gibi görünüyor, ancak bu görünüş yanıltıcı olabilir. Artık bireycilik kimi zaman kamusal birer mal olan ideolojik ürün, simge ve hatıralar vb. gibi temel bazı odak noktaları karşısında saklı kalabiliyor. Örneğin, bu çalışmalarda bağımlı değişken kolektiftir ancak bu tür bir bağımlı değişkeni–kolektif olaylara dair kişisel olarak hatırlananlar–konu almak, bağımsız değişkenin ya da esasında tüm ontolojinin kolektivist olduğu anlamına gelmez. Çoğu sosyolog, özellikle de Barry Schwartz (1991, 1996), Edward Shils (1981), Eviatar Zerubavel (1996), ben (Olick ve Levy 1997; Olick 1999) ve sosyolojinin içinde ve dışında kalan diğerleri hakiki bir kolektivist yaklaşımı benimser. Ancak inceleme nesnesinin kolektif doğasını genellikle kendi yaklaşımımızın kolektivist doğası için vekâleten var olsun diye kullanırız.